

В.Л. ОСЕЦЬКИЙ,
*доктор економічних наук, професор
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

О.В. КРАСОТА,
*кандидат економічних наук, доцент
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Розглянуто сутність такого нового явища сучасності, як економіка знань. Доведено, що знання як сукупність субординованих факторів є суттєвим аргументом на користь радикальних змін економічної моделі, яка вже склалася. Показано місце і роль знань у процесі побудови постіндустріального суспільства. Подано основні підходи становлення соціальної економіки, на основі знань, з боку представників сучасних теорій економіки знань.

Ключові слова: *знання, інформація, економіка знань, освіта, суспільство.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасної цивілізації відбувається в напрямі інтелектуалізації, що підвищує значущість освіти та знання. Освіта є не лише однією з інституцій соціальності, але й системою трансляції знань у реальний сектор економіки. У своїй сутності знання розширюють горизонт модернізації всіх факторів економічного розвитку, є способом самовідтворення як індивідуальних, так і соціальних практик. Саме в соціальній сфері у момент трансферу усталеного інституційного досвіду зростає роль, значення та функції знань. Поняття «знання» не є новим, адже воно бере свої витоки з прадавніх часів. У різні часи та епохи дослідники – від давньогрецьких і римських мудреців до сучасних учених (філософів, економістів-теоретиків) – не тільки цікавилися поняттям «знання», а й прагнули розкрити та охарактеризувати його ступінь, надати йому не тільки якісної, але і кількісної визначеності. Однак навіть дотепер вчені визначають по-різному сутність поняття «знання». Щоправда, всі тлумачення означеного поняття мають не тільки відмітні ознаки, але і спільні. Важливо, що сучасні економісти-теоретики в основному поділяють твердження давньогрецьких мислителів, що «знання – це істина думки», а «дізнатись – означає, очевидно, отримати знання» [1, с. 245, 274].

Аналіз досліджень і публікацій. Спроби поглибленого та детального вивчення економіки знань у світовій теорії і практиці «суспільства сьогодення» формували і розвивали нові цінності, імперативи поведінки і, зрештою, смислові орієнтації. Теорія економіки знань застосовувалася в економічній теорії завдяки працям Р. Румельта, Д. Белла, Дж. Барні, Д. Тіса, М. Кастельса, Є. Тоффлера, Ф. Махлупа, А. Чухна, В. Гейця, В. Базиловича та ін., які займалися та продовжують займатися даною проблематикою з огляду на її безумовну актуальність. Наші дослідження свідчать про те, що бракує ґрунтовних наукових досліджень, присвячених розробці теоретико-методологічних засад і практичній реалізації формування й використання нових знань у процесі суспільного відтворення.

Мета статті – дослідити особливості та передумови виникнення нових знань у соціальній економіці, оволодіти теоретико-методологічними засадами економіки знань для поглибленого розуміння цього феномену і подальшого практичного застосування отриманої системи знань.

Виклад основних результатів дослідження. Галузь знання, безперечно, посідає важливе місце серед факторів-характеристик нової економіки і заслуговує на детальніше дослідження. Вона спрямована на використання таких ресурсів, як інформація і знання. Усе це суттєво змінює економічні відносини, процес виробництва, обміну, розподілу та споживання і впливає на економічну політику уряду, розробку стратегії економічного розвитку країни.

Основна особливість знань (як суспільних, так і економічних) полягає в тому, що вони нерозривно пов'язані з економічною діяльністю людини, спрямованої на перетворення об'єктивних речей. В сучасних умовах людина трансформується у виробника таких знань, які перетворюються у безпосередню продуктивну силу суспільства, джерело соціального багатства. П. Друкер проголошує, що суспільство знань неминуче стане набагато більш конкурентне, ніж будь-яке інше суспільство, за всю історію людства. «Суспільство знань – є суспільством підвищеної мобільності... Ця мобільність означає, що в суспільстві знань соціальні завдання примножуються та ускладнюються. У людини вже немає «коріння». У неї немає «кола», яке б контролювало її життя, її вчинки... Суспільство знань, за визначенням, є конкурентним суспільством – суспільство, в якому кожен має доступ до знань, де кожен має відшукати собі гідне місце, де кожен може вдосконалювати та розвивати себе, ставити перед собою якісь цілі та досягати їх. У цьому суспільстві успіх здобудуть набагато більше людей, ніж будь-коли. Але разом з тим в цьому суспільстві, за визначенням, набагато більше людей зазнають невдачі чи, у всякому випадку, опиняться «на других ролях» [2, с. 374–375]».

Піонером «індустрії знання» і одним із засновників теорії економіки знань є Фріц Махлуп – автор двох фундаментальних праць «Виробництво і розповсюдження знань в США» і «Економіка інформації та людського капіталу». Вже у 60-х роках він стверджував, що головною і визначальною для подальшого економічного розвитку США та інших країн галуззю національного господарства є освіта і виробництво знань. Широкий спектр ідей, положень і гіпотез щодо найближчих перспектив розвитку економіки, зокрема американської, висловлених Махлупом, покладено в основу подальших досліджень західних учених у цій галузі.

Знання – дуже складна і масштабна функціональна система, яка сама є організованою формою існування матеріального світу, а сфера знань – вся економіка, все господарство. Основна особливість знань (як суспільних загалом, так і економічних зокрема) полягає в тому, що вони нерозривно пов'язані з економічною діяльністю людей, спрямованою на перетворення об'єктивних речей. Таким чином, система знань як один із різновидів соціальних систем можна охарактеризувати з двох боків: по-перше, суто суб'єктивного, оскільки вона завжди пов'язана з практичною діяльністю, а по-друге, суто об'єктивною, оскільки будь-яка практична діяльність людини спрямована на ту чи іншу трансформацію об'єктів, зокрема ресурсів економічної діяльності.

У найзагальнішому вигляді система знань – це практична (підкреслюємо – взаємодія як суб'єктивного, так і об'єктивного) діяльність людини з приводу трансформування ресурсів у продукти. Але знання, що мають певну специфіку, можуть бути використані як особливий тип – «економіка знань».

Поняття «економіка знань», або «економіка, заснована на знаннях», має економічне походження й характеризує новітній спосіб виробництва матеріальних і соціальних благ. Цей спосіб перетворює суспільство подібно тому, як підприємництво, ставши найважливішим економічним ресурсом, перетворило економічне життя в ХХ ст. Річ у тому, що без опанування нових знань (йдеться не тільки про науку і технології, але і про знання в галузях, які швидко розвиваються (фінансові, банківські та професійні послуги, реклама) нині неможливі успішні зміни в механізмах конкуренції та технологічного базису економіки.

Основна особливість економіки знань, яка відрізняє її від попередніх економічних систем, полягає в тому, що ця стадія передбачає виробництво нових знань та їх втілення в інноваційних продуктах і послугах як ключова базисна складова відтворюваль-

них процесів. Найважливіший прояв цієї особливості – виникнення та зростання ринкового попиту на знання. Однак механізми, що визначають продуктивне споживання знань, у різних ситуаціях можуть і повинні бути різними – від ринкових і квазіринкових до свідомого забезпечення й, можливо, ширшого доступу до нього. Необхідно підкреслити, що в сучасній економіці знань неринкові механізми регулювання передбачають не тільки пряму державну підтримку. Значна їх частина діє через структури й інститути некомерційного сектора та соціально відповідального бізнесу. Дієвість цих механізмів прямо залежить від поведінки населення, його ціннісних орієнтацій, реакцій на зміни економічної, політичної та іншої ситуації в суспільстві. Йдеться про новий прошарок педагогів і вчених, що володіють можливостями, необхідними для реалізації своєї історичної ролі в розвитку постіндустріального суспільства. Суспільство повинно усвідомлювати, що педагог і вчений – фігури, наділені владою. І ця влада об'єктивно породжується тим, що педагог є постачальником такого фактора виробництва, від якого залежить успіх функціонування постіндустріальної системи. Педагогів і вчених Гелбрейт відносить до нового прошарку буржуазного суспільства, до прошарку, що швидко розвивається і чисельно збільшується. Цей прошарок повинен «усвідомити своє становище і здійснювати свою владу не в інтересах індустріальної системи, а в інтересах розвитку людської особистості, морального та інтелектуального її удосконалення» [3, с. 434].

Суспільство, засноване на знаннях, може бути побудовано людьми, що близько стоять до джерел знань, компетентними й відповідальними за свою справу. Водночас, коли вирішальним фактором виробництва був банкір і його капітал, об'єктивно власник капіталу знав про власні можливості й тому диктував свої умови щодо діяльності відповідних виробничих структур суспільства. Сьогодні це стосується педагога: він не повинен залишатися наївним у розумінні своєї ролі в новій системі цінностей, створюваних педагогами і вченими в системі освіти, в першу чергу – вищої освіти. При цьому освіта має бути орієнтована не стільки на перевання знань, які постійно застарівають, а на вміння набувати знання самостійно і в подальшому у міру потреби навчитися креативно мислити й практично застосовувати нові знання. Тому така освіта має бути пов'язана з практикою більш тісно, ніж рівень сучасної освіти. Можна впевнено стверджувати, що нині освіта як система отримання знань відстає від реальних потреб сучасної науки і виробництва.

Перше, що впадає у вічі при дослідженні системи знань із позицій їх подальшого теоретико-методологічного (а саме таке дослідження ми висуваємо на перше місце) аналізу, – це те, що вони мають величезну сукупність властивостей. Навіть якщо предметом вивчення є найпростіші знання, їхніх властивостей буде нескінченна кількість. Це є першим свідченням того, що будь-яке вимірювання будь-якої, навіть найпростішої, системи знання завжди є не лише векторним (може складатися із певного напрямку: соціального, інноваційного, економічного, технологічного тощо), не тільки синергетичним (виступати як певна система цих знань), а є інформаційним. Як не дивно виглядає, але такий інформаційний характер має в системі знань такий економічний актив, як людський капітал, який включає людський і соціальний вимір економіки знань. І це не випадково. В умовах економіки знань успіх економічної діяльності визначається вже не простим зростанням обсягів виробництва, а тією його складовою, що формується за рахунок різного роду інноваційних, якісних зсувів. Основна частина таких зсувів генерується в процесі творчої діяльності людей на основі законів і стимулів творчого процесу. На зміну ціновій конкуренції, заснованій на зниженні витрат виробництва, в тому числі витрат на роботу силу, приходять конкуренція якості. Зміна факторів конкурентоспроможності диктує необхідність становлення нової системи соціально-трудових відносин, здатної активізувати творчі й інші нематеріальні стимули трудової діяльності, і визначає висунення людини у центр сучасного відтворювального процесу.

В економіці знань, зазначають учені, «виступаючи як синергетичний фактор виробництва в межах окремого господарюючого суб'єкта, людський капітал виконує функцію генератора соціально-економічного розвитку» [4].

За Чарльзом Уїленом, людський капітал визначається загальним і спеціальним утворенням, науково-інтелектуальним рівнем населення. «Чому Індія є однією з найбідніших країн світу? Перш за все і головним чином тому, що 35% жителів цієї країни неграмотні...» [5, с. 139]. Він наголошує: «Подібно інвестиціям будь-якого іншого роду – від інвестицій у будівництво промислового підприємства до інвестицій в придбання облигацій – гроші, інвестовані в людський капітал сьогодні, принесуть прибуток у майбутньому» [5, с. 137].

Вкладення в людський капітал – передусім завдання держави і суспільства в особі приватних компаній і суспільних організацій. В епоху нової економіки, ядром якої є економіка знань, людський капітал виступає локомотивом модернізації та інновації. Інновації, як пише Роберт Б. Такер, – «це висування нових ідей і втілення їх у життя». Її креативний аспект – інкубація нових ідей, що найголовніше. В кінці кінців, якщо не буде ідей, то й не буде і шансів на інновацію» [6, с. 19]. Отже, без людського капіталу неможливо реалізувати інноваційний прогрес.

На відміну від низки дійсно метафоричних капіталів, розроблених у межах економічної соціології (культурний, соціальний, символічний і т.д.), «людський капітал» – суто наукова категорія економічного мейнстриму, що відповідає всім класичним критеріям поняття «капітал». Проблема полягає в тому, що ця категорія як ринкова не охоплює ключових аспектів відтворення ролі людини в суспільстві, що базується на знаннях. Зокрема за її межами залишається роль людини як носія інноваційних потреб, що задають вектор багатьох змін і визначають ієрархію пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

Основну увагу в дослідженнях теоретиків «людського капіталу» Т. Шульга, Г. Беккер, Л. Хансен та ін. сконцентрували на проблемах економічної ефективності інвестицій у людину. З усіх видів «людських інвестицій» найбільшою мірою підлягає економічному аналізу освіта, дохід від якої можна кількісно визначити. У цих дослідженнях переважав монетарний підхід до аналізу проблем формування людського капіталу, порівняння грошових витрат і віддачі від прийняття рішень щодо інвестицій в освіту.

Такий підхід належить представникам альтернативних теорій на освіту. Дж. Стігліц, Л. Туроу, П. Вайле та ін. розглядають освіту як засіб відбору. Однією з найважливіших функцій освіти вони вважають не «продукування людського капіталу», а селективну функцію, тобто ідентифікацію здібностей різних людей. Той, хто довше вчиться, в майбутньому отримуватиме вищу зарплату і вважатиметься продуктивнішим працівником. Однак цей факт не є результатом того, що система освіти підвищує продуктивність працівників, швидше за все, вона просто визначає тих, хто є найбільш продуктивним виробником. Таким чином, система освіти розглядається як засіб відбору, який відділяє найздібніших від менш здібних.

А. Маршалл, ідентифікуючи здібності робітника, виділив загальні та специфічні здібності. Причому найважливішого значення від надає саме загальним здібностям (кмітливості, вмінню швидко пристосовуватися до нових обставин, бути впевненим і точним), які закладаються в ранньому віці, під величезним впливом сім'ї. Поставивши питання про економічні віддачі освіти, Маршалл підкреслює, що їх не слід вимірювати лише безпосередніми практичними результатами. «Всі кошти, протягом багатьох років затрачені на забезпечення масам доступу до більш високих ступенів освіти, окупляться з великим зиском, якщо вони приведуть до появи ще одного Ньютона чи Дарвіна, Шекспіра чи Бетховена» [7, с. 294]. Причини багатства окремих країн Маршалл вбачав саме в розвитку загальних здібностей народу, його кмітливості й енергії, не обмежених майстерністю в одній професії, причому розвиток цей відбувається в процесі наполегливої праці. У науковій літературі вперше зв'язок між рівнем багатства кра-

їни та якостями її народу був розкритий на початку ХХ ст. Максом Вебером у відомій праці «Протестантська етика і дух капіталізму».

Як бачимо, на відміну від абстрактного розвитку процесу накопичення знань, з уведенням поняття людського капіталу, передбачається, що знання (кваліфікація, здібності та ін.) персоніфіковані в кожному конкретному працівникові, що йому належать. Ці знання є результатом інвестицій у людський капітал і забезпечують дохід. Людський капітал подібний до будь-якого іншого товару, він конкурентний і такий, що виключається при споживанні. Таким чином, людський капітал може розглядатись як фактор виробництва, аналогічний іншим факторам, таким як фізичний капітал, праця, природні ресурси, що не лише приносить власникові додатковий дохід упродовж життя, але і сприяє реалізації екстерналій, зокрема засвоєнню нових знань у процесі діяльності та створенню передумов для здобуття нових знань у майбутньому. Основою для розробки моделей зростання за участю людського капіталу стали численні факти прискорення економічного зростання в країнах, де активно реалізовувались освітні реформи та програми.

Перед Україною стоїть завдання переходу до економіки знань в історично короткі строки. Це завдання в принципі є вирішуваним, якщо залучаються якісно нові механізми творення і розповсюдження знань, що ґрунтуються на загальному доступі до знань та освіти, розподілу витрат, відмові від приватної інтелектуальної власності. Сьогодні багато економістів-теоретиків шукають відповіді на запитання: при формуванні яких відносин і інститутів Україна перетвориться в одну з провідних у технологічному, економічному та гуманітарному відношенні держав світу. Згідно з позицією міжнародних організацій розбудова економіки знань має розпочинатися з розроблення й реалізації таких трьох блоків державної соціально-економічної політики:

1) опрацювання комплексної національної стратегії формування й забезпечення стабільного розвитку економіки знань, ключовим елементом якої є формування масової свідомості громадян, їхньої готовності та сприйнятливості до постійних змін, а також до швидкого опанування й ефективного практичного використання нових сучасних передових знань;

2) реалізація цієї концепції на широкій соціальній базі участі та відповідальності всіх прошарків суспільства, включаючи, крім державних органів управління, приватний сектор, освітян, науковців, інноваторів, інституції громадського суспільства, засобів масової інформації тощо;

3) забезпечення тісної й ефективної кооперації, координації та збалансування розвитку ключових секторів економіки, що зумовлюють успішність руху до економіки знань.

Соціально-економічна органічність і комплексність економіки знань повинні забезпечуватися координованим та збалансованим розвитком управлінських сегментів, що сприятиме ефективності відповідної державної політики.

Політика розбудови економіки знань буде ефективною, якщо всі сегменти державного управління спрацьовуватимуть на кінцевий результат – випуск у країні конкурентоспроможних на світовому ринку інноваційних продуктів і технологій. Тому особливого значення набуває удосконалення елементів знанневої частини цієї комплексної системи – науково-технологічної й інноваційної сфери економіки знань.

Головною проблемою, яка стоїть перед економічною системою України, є підвищення ефективності знань на тлі низької інноваційної активності. Світовий досвід переконує, що «економіка знань» еволюційно розвивалася в напрямі усвідомлення ролі та значущості науково-технічного фактора у процесі економічного зростання, а потім у напрямі розкриття сутності знання й пошуку інструментів і механізмів управління інтелектуальними (знанневими) ресурсами як ключовими компетенціями господарюючої системи.

Висновки. Таким чином, у процесі дослідження з'ясовано, що знання як базовий системоутворюючий фактор вносить принципово нові властивості в характер націо-

нальної економіки, зокрема підвищення творчості праці, в специфіку соціальних відносин. При дослідженні сутнісних теоретичних основ появи і функціонування економіки знань з'ясовано, що економіка знань та її теоретичне віддзеркалення є закономірним і логічним результатом інноваційного розвитку. На нашу думку, економіка знань утворилась як сукупність елементів традиційної та економіки знань і має свої особливі змістові елементи, заснована на інформації і знаннях. Економіка знань розглядається як новий напрям в економіці, що вивчає вплив знань на економічні рішення. У ході систематизації теоретико-методологічних засад теорії економіки знань показано, що поява теорії економіки знань є безпосереднім результатом суспільного розвитку. Методологічною основою дослідження теорії і практики економіки знань є праці Є. Тоффлера, Д. Белла та інших учених. Вона полягає в збагаченні теоретико-методологічного арсеналу дослідження господарства й економіки у зв'язку з подальшою зміною структури економіки та зайнятості на користь зростаючої економіки знань. Усе це свідчить про те, що сучасному суспільству, можливо, необхідно володіти ширшим спектром знань, що дозволить йому з практичної точки зору врахувати досвід минулих епох, оцінити їх досягнення, побачити їх помилки, скористатися їх відкриттями.

Список використаних джерел

1. Платон. Тезет / Платон // Соч.: в 4-х т. – М., 1993. – Т. 2. – 528 с.
2. Друкер П. Энциклопедия менеджмента / П. Друкер: пер. с англ. – М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2006. – 432 с.
3. Гэлбрейт Д.Ж. Новое постиндустриальное общество / Д.Ж. Гэлбрейт. – М., 1969.
4. Экономика знаний / отв. ред. В.П. Колесов. – Москва: «ИНФРА-М», 2008. – С. 153.
5. Уилен Ч. Голос экономики. Разоблачение унылой науки / Ч. Уилен. – М., 2007.
6. Такер Б.Р. Инновация как формула роста. Новое будущее ведущих компаний / Б.Р. Такер. – М., 2007.
7. Маршалл А. Принципы политической экономии: пер. с англ. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 1. – 415 с.

Рассмотрена сущность такого нового явления современности, как экономика знаний. Доказано, что знание как совокупность субординированных факторов является существенным аргументом в пользу радикальных изменений экономической модели, которая уже сложилась. Показано место и роль знаний в процессе построения постиндустриального общества. Представлены основные подходы становления социальной экономики, на основе знаний, со стороны представителей современных теорий экономики знаний.

Ключевые слова: *знания, информация, экономика знаний, образование, общество.*

*The article considers the nature of new phenomenon of our time, as **knowledge economy**. Scholars have proved that knowledge as a set of subordinated factors is essential argument for radical change of the economic model that has already happened. The position and role of knowledge in the process of formation a post-industrial society is shown. The study submits the main approaches to the formation of social economy, on the basis of knowledge, on the part of the representatives of the modern theories of knowledge economy.*

Key words: *knowledge, information, knowledge economy, education and society.*

Одержано 4.03.2014.